

Krzysztof R. Prokop

"Das Bistum Danzig Lebensbildern : Ordinarien, Weihbischöfe, Generalvikare, Apostolische Visitatoren 1922

Acta Cassubiana 8, 315-322

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Krzysztof R. Prokop

***Das Bistum Danzig in Lebensbildern. Ordinarien,
Weihbischöfe, Generalvikare, Apostolische
Visitatoren 1922/25 bis 2000,***

**hrsg. von S. Samerski (*Religions- und Kulturgeschichte in Ostmittel- und
Südosteuropa*, Band 3), LIT Verlag, Münster – Hamburg – London 2003,
ss. II + 162 + 4 nlb (w tym 4 mapy i 17 ilustr. czarno-białych)**

Miniony rok 2005 zapisał się w dziejach (archi)diecezji gdańskiej jubileuszem 80-lecia jej erygowania, a niemniej pierwszą od 20 lat nominacją nowego biskupa ustanowionego tamże do posługi, ks. Ryszarda Kasyny. Sakra owego hierarchy zapewne na długo zapisze się w pamięci gdańszczan i w ogólności wiernych tworzących Kościół gdański nie tylko z racji jej „jubileuszowego” charakteru, ale przede wszystkim ze względu na fakt, iż miała ona miejsce w dniu, w którym dobiegło kresu życie papieża Jana Pawła II (2 IV 2005) – tego następcy św. Piotra, który uczynił Gdańsk ośrodkiem nowej prowincji kościelnej i – co się z tym wiąże – podniósł biskupstwo gdańskie do rangi arcybiskupstwa. Bardzo długo to przez wieki jedno z największych i zarazem najsłynniejszych miast w tej części Starego Kontynentu, stanowiące zarazem znaczący ośrodek życia kościelnego (inna rzecz, że od czasów reformacji katolicyzm tu na długo osłabł), musiało czekać, by zyskać rangę stolicy odrębnego Kościoła partykularnego. W dobie staropolskiej należące do diecezji włocławskiej (kujawsko-pomorskiej), później zaś do diecezji chełmińskiej, dopiero w roku 1922 – a więc już za czasów Wolnego Miasta Gdańska – stało się siedzibą osobnej administratury apostolskiej, na fundamencie której w trzy lata później erygowano biskupstwo. Data 30 grudnia 1925 r., kiedy to papież Pius XI bullą »*Universa Christi fidelium cura*« powołał do istnienia diecezję gdańską, wyznacza tedy początek jej już ponad osiemdziesięcioletniej historii.

Obok biskupstwa niegdyś chełmińskiego, a obecnie pelplińskiego, Kościół gdański jest tym, z którym w szczególny sposób pozostają związane losy współczesnych Kaszubów. W tych właśnie dwóch diecezjach zamieszkuje dzisiaj ich większość, co stanowi określone wyzwanie duszpasterskie dla należących do obu prezbiteriów diecezjalnych kapłanów, a w szczególności dla stojących na ich czele biskupów. Jak dotychczas nie powstała niestety polskojęzyczna publikacja książkowa,

przynosząca zbiór napisanych chociażby w formie popularnonaukowej szkiców biograficznych o pasterzach Kościoła chełmińskiego (dla diecezji warmińskiej, która niegdyś obejmowała część terytorium dzisiejszego arcybiskupstwa gdańskiego, tego rodzaju edycję przygotowali w roku 1994 S. Achremczyk, R. Machwiński i J. Przeracki)¹. W na swój sposób monumentalnej edycji *Diecezja chełmińska* z roku 1928 akurat jej pasterzom poświęcono zaskakująco mało miejsca, stąd też ktoś zainteresowany życiorysami tychże hierarchów zmuszony jest poszukiwać ich w *Polskim słowniku biograficznym* czy w *Słowniku biograficznym Pomorza Nadwiślańskiego*. Jeśli natomiast nieobcy jest mu język niemiecki, może sięgnąć do kilkutomowego leksykonu biograficznego hierarchów katolickich z ziem związanych w poszczególnych okresach historycznych z organizmem państwowym Niemiec (także Austrii i Szwajcarii)². W ogólności zresztą nauka niemiecka zda się wykazywać większą na tym polu aktywność (czy może tylko „obrotność”), aniżeli polska, czego kolejny dowód stanowi publikacja, której właśnie zamierzamy poświęcić obecnie uwagę. Traktuje ona o rządcach (archi)diecezji gdańskiej, których poczet jest nieporównanie krótszy, aniżeli w przypadku Chełmy (Pelplina), stąd o wiele łatwiej pokusić się o tego rodzaju przedsięwzięcie edytorskie. Nim jednak przejdziemy do z konieczności pobieżnego zaprezentowania owej książki, trudno nie wyrazić pewnego zdziwienia w związku z faktem, iż znaczna część biogramów (szkiców biograficznych) pasterzy Kościoła chełmińskiego we wspomnianym wcześniej kilkutomowym leksykonie biskupów, jak i gdańskich w obecnie prezentowanej publikacji, wyszła spod pióra polskich autorów, którzy też życiorysami postaci z tego grona zasilili przywołany już uprzednio *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*. Przy dobrej woli i zaangażowaniu niezbędnych środków finansowych zapewne zatem można by pokusić się o polskojęzyczne leksykony biograficzne rządców biskupstwa chełmińskiego, a zwłaszcza gdańskiego. Siłą rzeczy musi zatem dziwić, że takowych jak dotychczas brak.

Książka *Das Bistum Danzig in Lebensbilder* przygotowana została na jubileusz 75-lecia powstania stolicy biskupiej w Gdańsku, przypadający w roku 2000, i jakkolwiek przedmowa faktycznie opatrzona została datą 30 grudnia tr., to jed-

¹ S. Achremczyk, R. Marchwiński, J. Przeracki, *Poczet biskupów warmińskich*, Olsztyn 1994.

² *Die Bischöfe der deutschsprachigen Länder 1785/1803 bis 1945. Ein biographisches Lexikon*, hrsg. von E. Gatz, Berlin 1983; *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1648 bis 1803. Ein biographisches Lexikon*, hrsg. von E. Gatz unter Mitwirkung von S. M. Janker, Berlin 1990; *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1448 bis 1648. Ein biographisches Lexikon*, hrsg. von E. Gatz unter Mitwirkung von C. Brodkorb, Berlin 1996; *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448. Ein biographisches Lexikon*, hrsg. von E. Gatz unter Mitwirkung von C. Brodkorb, Berlin 2001; *Die Bischöfe der deutschsprachigen Länder 1945–2001. Ein biographisches Lexikon*, hrsg. von Erwin Gatz unter Mitwirkung von Franz Xaver Bischof, Clemens Brodkorb, Anton Landersdorfer, Josef Pilvousek und Rudolf Zinnhobler, Duncker & Humblot, Berlin 2002.

nak pozycja ta ujrzała światło dzienne w druku dopiero w roku 2003. Okoliczność powyższa może stanowić skądinąd wątpliwe pocieszenie, że nie tylko u nas nie zawsze udaje się zdążyć na czas z rozmaitymi rocznicowymi publikacjami, mającymi uświetnić i upamiętnić dane wydarzenie. Oczywiście najważniejsze jest, aby po tym lub innym jubileuszu coś trwałego pozostało i z perspektywy lat mniej istotne jawi się, czy z realizacją danej inicjatywy zdążono na czas. Przyjrzyjmy się zatem owej edycji, której moment wydania bliższy był 80-leciu, aniżeli stowióracemu dla niej inspirację 75-leciu istnienia stolicy (arcy)biskupiej w Gdańsku.

Stosunkowo niezbyt obszerna książka *Das Bistum Danzig in Lebensbilder*, licząca w druku sto kilkadziesiąt stron w formacie B5, ukazała się pod redakcją docenta Stefana Samerskiego z Monachium, autora kilku innych prac odnoszących się do dziejów Kościoła gdańskiego w XX stuleciu, a w tej liczbie monografii *Die Katholische Kirche in der Freien Stadt Danzig 1920–1933. Katholizismus zwischen Libertas und Irredenta* (1991). Warto też nadmienić, iż on właśnie opracował „gdańskie” życiorysy do najnowszego tomu owego leksykonu niemieckich biskupów (za lata 1945–2001)³, nic zatem dziwnego, że i w ramach przygotowania obecnie omawianej publikacji podjął się napisania szkiców biograficznych o rządcach diecezji gdańskiej z „niemieckiego” okresu jej dziejów, tzn. 1922–1945 (tym bardziej że w swym dorobku ma również biografię biskupa Karola Marii Spletta)⁴. Do zaprezentowania sylwetek wymagających uwzględnienia duchownych, którzy zawiadywali sprawami biskupstwa gdańskiego po roku 1945, a więc po nastaniu w Gdańsku i na całym Pomorzu Nadwiślańskim rządów polskich, zaprosił natomiast dwóch historyków Kościoła z Polski, mianowicie ks. Anasztazego Nadolnego, profesora na Wydziale Teologicznym UMK w Toruniu oraz w pelplińskim Seminarium Duchownym, zarazem dyrektora Archiwum Diecezjalnego w Pelplinie, oraz ks. Stanisława Bogdanowicza, proboszcza bazyliki Mariackiej w Gdańsku i autora wielu publikacji historycznych, których to autorów historykom (zwłaszcza Kościoła) nie potrzeba przybliżać. Spod ich pióra wyszło łącznie 17 życiorysów, zamieszczonych w omawianej publikacji, która to liczba może cokolwiek zdziwić osobę lepiej zorientowaną w dziejach tytułowej diecezji, dotychczas bowiem nie było aż tylu biskupów w Gdańsku – nawet przy łącznym ujęciu ordynariuszy, administratorów apostolskich i biskupów pomocniczych. Rzecz w tym, iż obok duchownych obdarzonych infułą biskupią, w omawianej edycji uwzględnieni zostali również wikariusze generalni oraz powojenni apostołscy wizytatorzy, ustanawiani do posługi wśród zamieszkałych w Niemczech (w nowych granicach tego państwa, przy czym aż do ponownego zjednoczenia

³ *Die Bischöfe der deutschsprachigen Länder 1945–2001...*, s. 132–137.

⁴ S. Samerski, *Schuld und Sühne? Bischof Carl Maria Splett in Krieg und Gefangenschaft*, Bonn 1999 (2000²). Jego także autorstwa jest biogram tego hierarchy w wielotomowej edycji *Biographisch- Bibliographisches Kirchenlexikon*.

kraju swoją jurysdykcję mogli oni wykonywać wyłącznie na terenie Niemiec Zachodnich) wiernych pochodzących z ziem diecezji gdańskiej, które przyszło im opuścić w roku 1945 czy też jeszcze wcześniej. Owo grono tworzy zatem siedmiu (czy w zasadzie ośmiu) biskupów, mianowicie Edward O'Rourke, Carl Maria Splett, Edmund Nowicki, Lech Kaczmarek, Kazimierz Kluz, Tadeusz Gocłowski, Zygmunt Pawłowicz oraz Andrzej Wronka, który to ostatni został biskupem dopiero wszakże w kilka lat po zakończeniu pracy duszpasterskiej na Pomorzu Gdańskim, dalej wikariusze generalni Antoni Sawatzki (Sawacki), Magnus Bruski, Franciszek Jank, Bernard Polzin i Wiesław Lauer, wikariusz kapitulny Jan Cymanowski oraz wspomniani już wizytatorzy apostołscy: Anton Behrendt, Franz Josef Wothe i Johannes Bieler.

Książka *Das Bistum Danzig in Lebensbilder* nie składa się wszakże wyłącznie z owych kilkunastu szkiców biograficznych, jako że zostały one poprzedzone ogólniejszej natury wstępem historycznym, przybliżającym – w osobnych podrozdziałach – dzieje diecezji gdańskiej w okresie do roku 1945 (s. 7–21), po roku 1945 (s. 21–31) oraz owej gdańskiej diaspory katolickiej w Niemczech Zachodnich po II wojnie światowej, która coraz skromniejszą z upływem lat, tym niemniej wciąż jeszcze dostrzegalną aktywność rozwija po dziś dzień (s. 31–34). Całości dopełnia wzmiankowana już wcześniej przedmowa, wykaz skrótów (zaledwie cztery sygły!), skromne pod względem liczby uwzględnionych w nim tytułów zestawienie cytowanej dalej literatury przedmiotu (22 pozycje), wykaz chronologiczny gdańskich ordynariuszy, biskupów pomocniczych, wikariuszy generalnych i wizytatorów apostołskich, a wreszcie – na samym końcu – blok czterech map (1. *Westpreußen*; 2. *Karte des Freistaats Danzig*; 3. *Kirchen und Kapellen im Bistum Danzig bis 1945*; 4. *Die Erzdiözese Danzig 1996*) i niemiecko-polska konkordancja występujących w tekście nazw geograficznych. Brak tego rodzaju zestawienia także w układzie polsko-niemieckim nie utrudnia zbytnio korzystania z publikacji, wykaz ów nie jest bowiem stosunkowo obszerny (zajmuje w druku 2,5 strony), stąd możliwe jest poszukiwanie w nim zarówno według jednego, jak i drugiego klucza, przy czym w przypadku polskich brzmień nazw geograficznych pewne utrudnienie stanowi okoliczność, że nie są one wobec tego ułożone w porządku alfabetycznym. Książka ta adresowana jest przecież przede wszystkim do czytelnika niemieckiego, stąd nawet w przypadku zapisu bibliograficznego tytułów wydanych w Polsce widnieją adresy wydawnicze w postaci: *Danzig 2000*, *Krakau 1995*, *Zoppot 1998*, *Posen/Warschau 1979*, itd., z którego to tytułu można by zgłosić pewne zastrzeżenie, bo wszak przyjętym w szanujących się wydawnictwach jest podawanie w tego rodzaju zapisie oryginalnego brzmienia nazw. Poważniejszy natomiast mankament omawianej publikacji stanowi brak w niej indeksów.

Co się tyczy konstrukcji zasadniczej części książki, czyli zbioru owych siedemnastu życiorysów (s. 39–149: *Lebensbilder*), widać wyraźnie, że redaktor tomu miał pewną wątpliwość, jaki układ prezentacji poszczególnych postaci przyjąć:

chronologiczny czy według „kategorii” uwzględnionych grup osób (ordynariusze i administratorzy apostołscy, biskupi pomocniczy, wikariusze generalni, itd.). Ostatecznie zastosowano układ mieszany, tzn. pierwszeństwo dano aspektowi chronologii, tym niemniej – co akurat wydaje się w zupełności uzasadnione – na samym końcu umieszczono owych wizytatorów apostołskich dla pochodzących z diecezji gdańskiej katolików, zamieszkujących po II wojnie światowej w Niemczech Zachodnich, i ich sylwetki zaprezentowano jedna po drugiej. Zapewne dla oszczędności miejsca wszystkie zresztą szkice biograficzne umieszczono „w ciągu”, nie rozpoczynając każdego kolejnego od nowej strony. Obok faktu, iż życiorysy owe pozbawione są przypisów (w stosowny aparat naukowy zaopatrzone jedynie część wstępną), wywołuje to wrażenie, że omawiana książka ma charakter bardziej popularnonaukowy, aniżeli *stricte* naukowy. Tym niemniej na końcu każdego ze szkiców zamieszczono wskazania odnośnie do bibliografii podmiotowej oraz wybór bibliografii przedmiotowej.

W związku z tą ostatnią trudno nie zgłosić pewnego zastrzeżenia, nim to jednak uczynimy, należy wpiery jeszcze nadmienić – co zresztą stanowi istotną przy omawianiu danego tytułu informację, że spośród trzech wspomnianych wcześniej współautorów tej edycji, S. Samerski opracował siedem biogramów (E. O'Rourke, A. Sawatzki, M. Bruski, C.M. Splett, A. Behrendt, F.J. Wothe, J. Bieler), S. Bogdanowicz dziewięć (A. Wronka, J. Cymanowski, E. Nowicki, L. Kaczmarek, K. Kluz, B. Polzin, T. Gocłowski, Z. Pawłowicz, W. Lauer), natomiast A. Nadolny tylko jeden (F. Jank). Otóż w zestawieniach bibliograficznych przy życiorysach napisanych przez S. Samerskiego i S. Bogdanowicza, przy tytułach w języku polskim podawane jest w nawiasie kwadratowym ich tłumaczenie na niemiecki (choć nie do końca konsekwentnie, bowiem nie dotyczy to już tytułów opracowań zbiorowych), natomiast w przypadku owego pojedynczego szkicu autorstwa A. Nadolnego z tego rodzaju niewątpliwie zasadnego rozwiązania nie wiadomo dlaczego zrezygnowano (s. 75). Zastrzeżenia wzbudzić też może pominięcie w owych zestawieniach literatury przedmiotu rozmaitych publikacji – bynajmniej nie o charakterze przyczynkarskim. Tak chociażby A. Sawatzki, M. Bruski i J. Cymanowski posiadają biogramy w *Słowniku biograficznym kapłanów diecezji chełmińskiej wyświęconych w latach 1821–1920* autorstwa H. Mrossa⁵, na które nie wskazał ani S. Samerski, ani też S. Bogdanowicz. Oczywiście zrozumiałe jest, że owa bibliografia do życiorysów ma charakter selektywny, tym niemniej akurat tego rodzaju edycji słownikowych z zakresu prozopografii nie powinno się pomijać, skoro jest w nich wskazana dalsza literatura tudzież źródła. Jeśli zaś motywem była oszczędność miejsca, to o wiele prędzej można było pozbyć się z zestawień bibliograficznych książki P. Niteckiego *Biskupi Kościoła w Polsce*, która choć

⁵ H. Mross, *Słownik biograficzny kapłanów diecezji chełmińskiej wyświęconych w latach 1821–1920*, Pelplin 1995, s. 26, 35-36, 288.

również jest leksykonem biograficznym, to jednak jej wartość ocenić należy jako znikomą, a i wskazana tam w symbolicznym wyborze literatura przedmiotu praktycznie nic do tematu nie wnosi.

Zarówno po owych zestawieniach bibliograficznych, jak i po zasadniczej treści poszczególnych rozdziałów widać, że redaktor książki dołożył starań, by polskojęzyczne tytuły publikacji tudzież nazwy własne były oddane w druku poprawnie (co udało się osiągnąć zapewne tym łatwiej, że wszak współpracownikami byli autorzy z Polski). Generalnie pod tym akuratem względem omawiana publikacja prezentuje się przyzwoicie, choć nie obyło się jednak bez pewnych potknięć. Tak np. na s. 125 natrafiamy na zagadkowo brzmiący tytuł publikacji *Poreformacki kościół św. TLP: Piotr i Pawła na Podgorzu pod Toruniem*, na s. 39 widnieje *Novogrudzk* miast Nowogródka, gdy z kolei z niemiecko-polskiej konkordancji nazw geograficznych na końcu książki dowiadujemy się, że Elbing to po polsku *Elbląg* (s. 155). O zestawieniu tym wspomniano już wcześniej, że jest ono „jednokierunkowe”, tzn. brak takiej samej konkordancji polsko-niemieckiej. Jego przygotowaniu towarzyszył wszakże najpewniej pośpiech, w aż kilku bowiem przypadkach do kolumny z nazwami niemieckimi trafiły nazwy polskie i *vice versa* (Chełmża, Głubczyce, Kamieniec, Kazmierz Biskupi, Ostrów Wielkopolski, Przemyśl, Trzemeszno). Niepoprawny jest oczywiście zapis *Śląsk-Opolski* (s. 156), swoiste natomiast kuriozum stanowi informacja, że niemieckie Tschenschow to po polsku *Częstochau* (s. 157).

Pewną trudność, z jaką musiał poradzić sobie redaktor książki, stanowiła także kwestia brzmienia imion postaci, które związane były z dziejami diecezji gdańskiej zarówno w okresie niemieckim, jak i polskim. O ile jest rzeczą oczywistą, że np. biskup Splett to w każdym przypadku Carl Maria, zaś biskup Wronka to Andrzej, o tyle można wyrazić niejaką wątpliwość, dlaczego infulat Jank to Franz, a nie Franciszek, skoro zarówno w okresie międzywojennym, jak i po roku 1945 (aż do śmierci w r. 1990, w wieku 93 lat), był on związany z Polską, że zaś urodził się w zaborze pruskim, a następnie przyszło mu żyć i działać w okresie okupacji hitlerowskiej, to wszak nie ma tu nic do rzeczy. Dla polskiego czytelnika być może także forma *Eduard Graf O'Rourke* wyda się cokolwiek „egzotyczna”, podobnie jak *Eduard von der Ropp* (kilkakrotnie wspomniany w odnośnym życiorysie arcybiskup mohylowski), w przypadku jednak obu tych żyjących na przełomie XIX i XX w. hierarchów mamy do czynienia z dość zawiłą kwestią pochodzenia tudzież świadomości narodowościowej. W tym wszakże kontekście określenie arcybiskupa Roppa mianem „*polenfreundliche*”, jak to czyni na s. 41 S. Samerski, jest co najmniej osobliwe.

Dotknęliśmy tym samym kwestii rozmaitych nieścisłości czy usterek, od których omawiana książka nie jest oczywiście wolna. Nie zamierzamy tu szerzej rozwinąć się nad nimi, tym niemniej – chociażby tytułem przykładu – na kilka z nich pozwolimy sobie wskazać. W odniesieniu do wspomnianego dopiero co

Edwarda O'Rourke autor jego życiorysu stwierdza, że w roku 1912 „*wurde er zum Ehrendomherrn der Kathedrankirche in St. Petersburg ernannt*” (s. 41). Otóż późniejszy pierwszy biskup gdański został wówczas kanonikiem honorowym mohyłowskim, bowiem właśnie w Mohyłowiu znajdowała się archikatedra, zaś w stołecznym Sankt Petersburgu była wprawdzie od niedawna świątynia prokatedralna, wszakże nie z jej tytułem wiązały się nadawane przez rezydujących w ówczesnej stolicy Rosji arcybiskupów mohyłowskich godności kanonickie. Tymczasem z zacytowanej wypowiedzi niezorientowany w tychże realiach czytelnik miałby prawo wywnioskować, że E. O'Rourke został wówczas kanonikiem honorowym „petersburskim”. Podobnie w błąd wprowadza wzmianka o ogłoszeniu 9 stycznia 1959 r. nominacji „*vier neuen Koadjutoren für Gnesen, Warschau, Danzig und Oppeln*” (s. 106–107). Nie chodziło w tym przypadku o koadiutorów, lecz o biskupów pomocniczych, które od rozróżnienie pomiędzy *Koadjutor* i *Weihbischof* występuje w sposób klarowny również w języku niemieckim. Jeśli zatem autor chciał posłużyć się wyrazem określającym współpracownika, to użył niewłaściwego (osobliwie brzmiące zdanie na s. 107 pozostawia wszakże wątpliwość, jakie rzeczywiście były jego intencje). Inna tego rodzaju nieścisłość pojawia się na s. 84, gdzie mowa o tym, że biskup A. Wronka „*war Mitkonsekrator des neuen Danziger Bischofs* [winno być: *Weihbischofs*] *Kazimierz Kluz*”. Na s. 116–117 kilkakrotnie pojawia się nazwa *Tornow*, w tym raz nawet *Diözese Tornow*, podczas gdy nie chodzi w tym przypadku o Tarnów w Lubuskiem (po niemiecku właśnie *Tornow*), lecz o Tarnów w Małopolsce i diecezję tarnowską, które w niemieckojęzycznych publikacjach dotyczących np. Galicji z czasów panowania austriackiego zawsze podawane są w niezmienionym brzmieniu (*Diözese Tarnów* lub *Tarnow*). W tym przypadku nie jest to niewątpliwie literówka, skoro nazwa owa została kilkakrotnie powtórzona, gdy z kolei na karb wyłącznie niestaranności korekty złożyć można przekreślenie nazwiska represjonowanego przez komunistów biskupa kieleckiego Czesława Kaczmarka na *Kaczmerek* (s. 83). Zresztą i pod adresem technicznej redakcji książki można by zgłosić pewne krytyczne uwagi, przy czym coś takiego, jak przeniesienie na następną stronę samego tylko oznaczenia autorstwa szkicu biograficznego (nazwiska autora), zamieszczonego na poprzednich stronach (s. 126), sprzeczne jest z jakimikolwiek zasadami edytorskimi i dowodzi braku należytej dbałości o estetykę książki. Nie służą jej również niektóre reprodukcje archiwalnych fotografii (zwłaszcza te na s. 53 i 85), można jednak domyślać się, że na wiele więcej nie pozwalała dostępna podstawa, z której wykonano ilustrację.

Kwestii dyskusyjnych, jakie rodzą się przy lekturze książki *Das Bistum Danzig in Lebensbilder*, rozwijać tu nie zamierzamy, zajęły by one bowiem wiele miejsca w recenzji, która i tak przybrała już dość obszerne rozmiary. Jedynie tytułem przykładu wskażemy, iż zrozumiały niedosyt – zwłaszcza u polskiego czytelnika – zrodzić może okoliczność, że skomplikowaną, a przy tym bardzo istotną dla po-

znania sytuacji Kościoła gdańskiego w przededniu wybuchu II wojny światowej sprawę utraconej ostatecznie nominacji biskupiej ks. Franciszka Sawickiego z Pelplina S. Samerski streścił zaledwie w jednym akapicie, w ramach życiorysu C.M. Spletta, poświęcając temu zagadnieniu niewiele ponad pół strony druku. Tymczasem edycja ta nic by nie straciła, a wręcz przeciwnie – niewątpliwie by zyskała, gdyby wzbogacić ją o osobny szkic biograficzny, poświęcony właśnie F. Sawickiemu, ze szczególnym wyeksponowaniem owego burzliwego sporu z roku 1938, który angażował dyplomację Stolicy Apostolskiej, II Rzeczypospolitej, III Rzeszy i oczywiście Wolnego Miasta Gdańska. Pozostaje żywić nadzieję, że obszerniejszego omówienia tego tematu nie zabraknie w postulowanym tu już wcześniej polskojęzycznym zbiorze sylwetek rządców (archi)diecezji gdańskiej, która to publikacja niewątpliwie przyjęta by została z zainteresowaniem nie tylko na Pomorzu. Oby na ukazanie się takowej nie trzeba było czekać aż do jubileuszu stulecia istnienia stolicy (arcy)biskupiej w Gdańsku, przypadającego wszak dopiero za bez mała dwie dekady.